

Волковецька Н.,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ДІАЛОГ МИНУЛОГО І СУЧАСНОГО У РОМАНАХ ОКСАНИ ЗАБУЖКО “МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ” ТА МАРИНИ ЛЕВИЦЬКОЇ “КОРОТКА ІСТОРІЯ ТРАКТОРІВ ПО-УКРАЇНСЬКИ”

Предметом статті є дослідження діалогу минулого і сучасного, а також визначення типологічних збігів у реалізації теми та інтенційної спрямованості романів О. Забушко “Музей покинутих секретів” і М. Левицької “Коротка історія тракторів по-українськи”.

Ключові слова: діалог, інтенція, минуле, сучасне, типологічні збіги, О. Забушко, М. Левицька.

Предметом статьи есть исследование диалога между прошлым и настоящим, а также определение типологических сходств в реализации темы и интенсиональной направленности романов О. Забушко “Музей заброшенных секретов” и М. Левицкой “Краткая история тракторов по-украински”.

Ключевые слова: диалог, интенция, прошлое, настоящее, типологические сходства, О. Забушко, М. Левицкая.

The article deals with the issue of investigation of the dialogue of past and present, as well as defying typological similarities in the realization of the theme and intentional direction in the novels: O. Zabuzhko “The Museum of the Lost Secrets” and M. Lewycka “A Short History of Tractors in Ukrainian”.

Key words: dialogue, intention, past, present, typological similarities, Oksana Zabuzhko, Marina Lewycka.

У процесі свого розвитку світове суспільство дедалі частіше опиняється у складних, загрозливих ситуаціях, які увиразнюють проблеми самозбереження національної та особистісної ідентичності. Болючі спогади про минуле, небажання “виймати сімейні скелети із шафи”, незнання того, що і як насправді відбувалося ще не так давно, унеможливають розуміння та осмислення сучасності, обґрунтування своїх позицій і дій кожним членом національної спільноти.

На нашу думку, саме діалог, який пронизує і функціонує у всіх сферах людської діяльності, у всіх проявах усвідомленого та осмисленого людського життя (адже, за М. Бахтіним, де починається свідомість там починається і діалог [3, с. 25]), є інструментом, який сприятиме переходу від існуючої парадигми замкненості, незнання і боязні відкривати завісу минулого до розуміння необхідності осмислення і взаємопроникнення різних часових світів задля знаходження і розуміння самих себе.

Таким чином, проблема дослідження діалогу минулого і сучасного є актуальною для українського суспільства (і літературознавців, зокрема) в умовах формування гуманістичних засад образу держави в ХХІ столітті, пріоритетів у духовному житті нації, політиці та економіці, забезпеченні національної та особистісної ідентифікації.

Хочемо зазначити, що над проблемами діалогу працювали і працюють чимало науковців. Класиками теорії діалогу вважають М. Бубера, М. Бахтіна. Проблемами діалогу займалися у соціолінгвістиці (Л. Щерба, Л. Якубинський), літературній та філософській герменевтиці (Х. Гадамер), літературознавстві та семіотиці (А. Аверинцев, М. Бахтін, М. Лакшин, Ю. Лотман), теоріїмовної та міжкультурної комунікації (Ф. Бацевич, О. Яшенкова). Однак, діалог минулого і сучасного є маловивченим. Тому дослідження цього аспекту діалогу є зараз на часі.

Наше дослідження спроектовано на виявлення і характеристику діалогу минулого і сучасного та аналіз його особливостей у романах англійської письменниці Марини Левицької “Коротка історія тракторів по-українськи” та Оксани Забушко “Музей покинутих секретів”. Вибір цих творів обґрунтовуємо тим, що в них письменниці з-поміж інших проблем піднімають питання важливості знання і збереження пам’яті про минуле задля утвердження національного та особистісного “Я”, показують зв’язок минулого і сучасного. Роман Марини Левицької “Коротка історія тракторів по-українськи”, який був виданий у 2005 році, здобув шалений успіх і приніс славу і визнання своїй авторці. Роман номінувався на різні літературні премії, включаючи Man Booker Prize, одержав три досить престижні премії (Saga Award for Wit, 2005; Orange Prize for Fiction, shortlist 2005; Bollinger Everyman Wodehouse Prize, 2005). Роман Оксани Забушко “Музей покинутих секретів” визнано Найкращою книжкою 2010 року, а сама авторка є вже давно званою письменницею в Україні і за кордоном.

Таким чином, мета нашого дослідження – простежити розгортання діалогу минулого і сучасного у вказаних художніх текстах. Відповідно до поставленої мети необхідно розв’язати такі завдання: визначити особливості досліджуваного діалогу; послуговуючись компаративним методом, проаналізувати типологічні збіги та розбіжності у його реалізації в романах і визначити інтенціальну спрямованість обраних для дослідження творів.

Так, одна з інтенцій, спільна для обох романів, що настирливо проситься до аналізу, – це важливість знання свого особистісного та національного минулого для кожного окремого індивіда.

У романі Оксани Забушко “Музей покинутих секретів” символічним стає образ “секрету” – невеликого колажу з різних предметів, накритого скельцем і присипаного землею у місці, відомому лише двом. Він перетворюється на символ забутої і прихованої історії загублених у землі культурних артефактів, втраченої національної пам’яті.

Деякі з героїв роману ставлять перед собою завдання “розкопати” такі от секрети минулого. Мова йде про протагоніста роману – успішну журналістку Дарину Гоцинську, яка разом зі своїм коханим Адріаном Ватаманюком, намагаються розкрити таємниці життя і загибелі Олени Довган – далекої родички Адріяна, що була вояком УПА, а також таємницю трагічної смерті відомої художниці і подруги Дарини – Влади Матусевич.

Розкриваючи один за одним секрети долі Олени Довган, Адріян приходив до розуміння того, що й у його власній пам’яті і знанні про себе є багато прогалин і запитань, на які відповіді вже не дасть ніхто: “І все-таки, чому я Адріян?... Яюсь незатишно думати, що я цього вже не дізнаюся. Що вже нема кого спитати... Вони покинули тебе самого, хранителі твоїх секретів, – голого, нічим не прикритого, і ти так і приречений довіку крутитись тут, як лайно по ополонці, сливе нічого про себе не знаючи і не розуміючи” [5, с. 387]. В процесі пошуку істини герої розуміють,

що чим більше вони знають про своє минуле, тим більше влади вони мають над своїм сьогоденням, тим краще вони бачать і розуміють себе та інших. Однак, є й такі, хто наглухо намагається забити двері пам'яті в минуле.

Шукаючи відповіді на свої родинні таємниці в архівах СБУ, Дарина та Адріян натрапляють на одного з таких "безпам'ятних" – Павла Івановича Бухалова. Для нього, який зростав в сім'ї капітана Радянської Армії, офіцера НКВД, було справжнім шоком дізнатись, що він насправді син єврейки, яка була завербована підрозділом НКВД і провела більш як два роки в загоні УПА, а пізніше, в тюрмі, була доведена до самогубства, залишивши двохмісячну дитину сиротою: "Да, злі були на неї, ясне діло, що злі, – закинули її до ворога з завданням, а вона пропала! На два з половиною роки – як під землю, ні слуху, ні духу ..." [5, с. 764].

Пошуки Дариною та Адріаном своєї родинної правди, заставляють Бухалова повернутися до свого власного, до кінця непізнаного, однак дуже болочого минулого. Бухалов вступає в діалог з Дариною не стільки з метою допомогти їй розкрити таємницю сім'ї Адріана, а власне для того, щоб, перш за все, задовольнити свою внутрішню інтенцію – йому необхідний слухач, хтось, хто поспівчуває, зрозуміє його.

Варто зазначити, що в діалозі Бухалова із Дариною відчуваються інтерференція двох його внутрішніх голосів в одному, двох реплік в одній – це осуд матері за її вчинок ("Да, злі були на неї, ясне діло, що злі, – закинули її до ворога з завданням, а вона пропала!" [5, с. 764]), і водночас, прихована повага за той же вчинок: "Могла б вижити. Якби тільки не мовчала. Мовчати їй не можна було. Не можна було так злити ... молодих мужиків" [5, с. 765]. Йому все ще болить його образа на рідну матір за її вибір, на той світ, що так жорстоко знищив її і визначив долю для нього.

Однак зараз для себе Бухалов вибирає "безпам'ятство". Йому не потрібне це минуле, йому не потрібне клеймо "єврейського байстрюка". Він хоче вберегти від цієї страшної правди свою дитину. Адже в його розумінні правда нічого не змінить, тому краще залишити все як є і не будити "тіні забутих предків": "Ніка всього того не знає, не треба їй знати ... Дружина всього не знає теж ... будете мати своїх дітей, тоді зрозумієте. А вона не знає, і не треба ..." [5, с. 761-762].

Єдині, хто усвідомлюють, чого позбавляє свою дочку Бухалов – це Дарина та Адріян: "Вона ще не знає, що в неї забрано, не відчуває пустоти на місці ампутованого органу ..." – "Угу ..." [5, с. 742].

Намагаючись вберегти свою дочку Ніку, Бухалов, відбираючи в неї право знати правду, мати свою пам'ять, робить її також "безпам'ятною", а отже, беззахисною перед жорстоким "сьогодні" і незаним "завтра". Дарина розуміє, що той, хто не знає свого коріння, позбавлений дуже важливого ресурсу психологічної підтримки – розуміння логіки і сенсу власного життя, і про це говорить Адріяну: "... Ти ж уяви, яке це вразливе існування має бути, – без коренів, у повітрі ..." [5, с. 790].

Журналістка усвідомлює чітко і ясно, що минуле нікуди не зникає, що цю замувану дамбу з секретами одного дня прорве, що це колись станеться, що не може людина жити і не знати свого минулого, не зможе ніхто обійтись без того ампутованого органу – пам'яті: "І йому теж колись прорве ... Весь той паперовий будиночок, що він з трудом зліпив довкола своєї дитини ... От і вже ж потроху протікати почало ... Того він і боїться так ..." [5, с. 790].

За М. Бахтіним кожен мікродіалог художнього тексту, зі своєю внутрішньою інтенційністю, стає макродіалогом між автором та читачем з власною інтенцією. Звідси випливає, що кожний мовленнєвий акт сприяє створенню комунікативного ланцюжка "автор – текст – реципієнт (читач)". Тому діалог, який відбувається між Дариною та Адріаном є також своєрідним діалогом між Оксаною Забужко і читачем, інтенцією якого є заставити читача замислитись: "А наскільки я прикріплений до землі? Наскільки моє коріння міцне і глибоке? Що знаю я про своє минуле?" Письменниця розуміє, що таких "безпам'ятних" є, на жаль, дуже багато, але моральний вибір – пам'ятати, чи забути – залишається за нами.

Герої Марини Левицької також намагаються знайти відповідь на запитання "чому важливе минуле?" і "чи насправді ми можемо сьогодні обійтись без нього?" Особливо, ці питання цікавлять протагоніста роману – Надю, батьки якої емігрували до Великобританії в часи Другої світової війни. Надя, народжена вже на новій землі, ніколи не мала прямого зв'язку з своєю національною батьківщиною. Батьки і старша сестра Віра старанно оберегали її від зайвої інформації. Здавалося, минулого не існувало для Наді та її інших членів родини, які, немов змовившись, ніколи не говорили про нього. І можливо, нічого б і не змінилось, якщо б не раптовий приїзд молоді українки Валентини і швидке одруження з нею 84-річного батька Наді Миколая.

Зустріч з цією україanko пробудила в Наді інтерес до свого родинного минулого. Вона, ніби інтуїтивно відчула, що існування в повітрі – неможливе, що для того, щоб знати і розуміти себе, їй необхідно дізнатися і переосмислити те, що трапилось у минулому з її сім'єю і мільйонами її співвітчизників, прослідкувати свої корені, щоб зрозуміти врешті-решт, ким є вона сама і найрідніші їй люди: "Хто він, цей чоловік, – думає про свого батька Надя, – якого я знала і не знала все своє життя?" [7, с. 158] (тут і далі переклад мій, – В. Н.) Єдиною людиною, від якої Надія ще може про щось довідатись, є її рідна сестра Віра. Але це, виявляється, дуже складним завданням, оскільки Віра вперто не бажає згадувати і розповідати щось про минуле, особливо, після смерті матері:

"Він (батько – В. Н.) був тоді трудовим мігрантом, а не біженцем?" – запитує Надя у сестри.

"Надя, будь ласка. Чому ти піднімаєш ці питання зараз? Немає про що говорити. Немає що дізнаватися. Що було, те загуло" – відповідає Віра [7, с. 217].

Таке вперте, категоричне небажання торкатися тем минулого свідчить про все ще живу рану, яку час так і не зміг вилікувати. Водночас, у процесі діалогу між сестрами розкрилась зовсім інша, глибока і чутлива сторона душі сестри, про яку Надя навіть і не здогадувалась: "Одного дня я запитала Віру про виправний табір, але зараз – не час" [7, с. 217].

Бажання Наді знати правду рано чи пізно допоможе їй розкрити всі сімейні секрети. Вона розуміє, що без знання свого минулого, вона не буде повноцінною людиною навіть у Великобританії. Якщо доля забрала в неї коріння, то хоч пам'ять про нього вона повинна собі здобути: "Як вони прожили решту життя з тим жакливим секретом, захованим глибоко в їхніх серцях?" – думає про своїх батьків Надя [7, с. 217].

Аналогічно, як і в Забужко, в Левицької внутрішній мікродіалог Наді включається у макродіалог між автором та читачем, в якому головною інтенцією першого є заставити читача знайти відповідь на запитання: “Як можна було жити з тим секретом?” І що цікаво, тут ми можемо прослідкувати діалог між нашими авторами. Якщо Левицьку цікавить питання “як можна було жити з тим секретом?”, то Забужко формулює його дещо по-іншому: “Як можна жити без тих секретів?” Але власне, в її розумінні – це розгадані секрети.

Інтенціональність діалогу минулого і сучасного в обох романах збігається. Надя, як і протагоністи роману Забужко, приходять до розуміння важливості знання про своє минуле, особливо для тих, хто втратив зв'язок із рідною землею. На запитання сестри, чому вона так зацікавилася минулим, Надя відповідає: “Бо це важливо... воно визначає... воно допомагає нам зрозуміти ...” [7, с. 158].

Таким чином, герої романів визначають для себе важливість знати своє минуле, бо приходять до усвідомлення, що сучасна людина не може обійтись без такого знання-орієнтира.

Іншим аспектом діалогу минулого і сучасного є вкарбовування в генетичну пам'ять наслідків минулого, що призводить до модифікації (мутації) ментальності. Письменниці намагаються знайти пояснення певним вчинкам людини, проаналізувати причини того, чи іншого вибору життєвого шляху, особливості її мислення та внутрішнього світу через минуле і в ньому. І минуле не мовчить, воно йде на контакт і розкриває секрети, а наше завдання – розшифрувати ці послання, зрозуміти його інтенції, включитися в цей діалог.

З цією метою і Оксана Забужко, і Марина Левицька звертаються до болючої події в історії України – Голодомору. Це був добре реалізований політичний хід, що мав на меті знищення будь-якого спротиву нації перед вимогами нової влади до колективізації, повного знищення почуття гідності і моральних цінностей в людей, зміни їхніх пріоритетів. Але чого ніхто не очікував, як вважає О. Забужко, так це такої стопроцентної дієвості того акту, що матиме результатом зміну свідомості і ціннісної системи у кількох поколінь: “Тридцять третій, сорок сьомий – все це десь у нас засіло, записалось у клітинній пам'яті, і діти й онуки, ошалілі від наглого багатства дев'яностих, тепер так само, як черв'яки, нарощують кільця – надолужують за все нез'їдене в попередніх поколіннях” [5, с. 597].

Вдаючись до символічного образу черв'яка, що постійно нарощує свої кільця, письменниці говорять про своєрідний збір генетичної програми, яка обирає самих “найживучіших” і створює новий тип людей “з кільцями”, які керуються лише одним інстинктом – наживи і збагачення: “Ось вони хто, ці серйозні люди – всі ті, що після розвалу СРСР ринулись обіруч гребти, спершу готівкою в труси, а відтак трансфером на офшори, небачені доти капітали, – ось вони хто: нащадки погрому ... вони мутація: зняряддя помсти ...” [5, с. 598].

Інтенція Забужко – показати зв'язок часів і причини, чому все так, а не інакше, і що саме визначає поведінку людини. Іntenції Марини Левицької аналогічні: “Моя мама знала ідеологію, а ще вона знала голод ... Вона знала – і це знання не покидало її протягом п'ятидесяти років життя в Англії, а потім просочилося від неї у серця її дітей – вона знала напевно, що за наповненими полицями і багатими прилавками “Теско” та універмагів, голод з кістлявими руками і запалими очима все ще чатує, вичікуючи момент, коли зможе схопити тебе, коли ти втрапиш пильність” [7, с. 158]. Перебуваючи у постійному страху за своє життя і життя своєї родини, люди вважали, що єдиний спосіб перехитрувати голод – це заощаджувати і накопичувати. Однак з часом, таке “перестраховування” ввійшло у повсякденне життя українців, визначаючи їх спосіб життя і мислення. Вся нація генетично модифікується, ставлячи в пріоритет заощадження і накопичення, тільки хтось в більшій мірі, а хтось – в меншій.

Отже, застосовуючи компаративний метод у нашому дослідженні, ми прослідкували типологічні збіги на тематичному рівні, що виявляються у зверненні обох авторів до теми необхідності відновлення і збереження для сучасної людини пам'яті про минуле. Це завдання знаходить свою реалізацію через діалог минулого і сучасного. Як вважають письменниці, історія має здатність повторюватись, тому знання минулого може допомогти уникнути певних помилок в майбутньому, підказати правильне рішення в дні сьогодення, зрозуміти, врешті-решт, себе: “Це така пастка: коловорот занашаєних життів. Паркове колесо: де сядеш, там і злізеш” [5, с. 451].

Разом з тим, можемо висувати про типологічний збіг інтенцій цих діалогів. Насамперед, мова йде про три основні інтенціональні спрямованості досліджуваних романів: загроза втрати себе через втрату пам'яті про минуле, а також обґрунтування необхідності такого знання сьогодні; виявлення причин, що спонукають людей забути своє минуле, стати “безпам'ятними”; модифікація ментальності як результат вкарбовування в генетичну пам'ять наслідків минулого.

Для того, щоб реалізувати вказані інтенції автори вдаються до наступних форм діалогу минулого і сучасного: діалог між героями; внутрішній діалог; діалог, що відбувається між героями у межах категорій “пам'ять – безпам'ятство”; діалог автора і читача.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1981. – Т. 40, № 4. – С. 356-367.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 502 с.
3. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского [Электронный ресурс] / М. М. Бахтин. – М., 1963. – Режим доступа : <http://www.imwerden.de>.
4. Будний В. Порівняльне літературознавство: підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 430 с.
5. Забужко О. Музей покинутих секретів : [роман] / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
6. Лотман Ю. М. О семиосфере. Структура диалога как принцип работы семиотического механизма / Ю. М. Лотман // Труды по знаковым системам. XVII. – Тарту, 1984. – С. 5-23.
7. Lewycka M. A. Short History of Tractors in Ukrainian / M. A. Lewycka – New York : the Penguin Press, 2005 – 294 p.